

O Vrhovčevu se odnosu prema Martinoviću ne zna ni danas mnogo više, nego što je V. Deželić prije pedeset godina izrazio riječima: »Bilo kako mu drago, još sve do danas niesu pronađeni spisi, koji bi mogli dokazati krivnju biskupovu, ali niti njegova nekrivnja nije tako dokazana, da bi se moglo s uvjerenjem reći, da nije bio ništa kriv.« (O. c., 100.) Šišić je 1926 mogao konstatirati samo toliko, da su — prema istražnim spisima — veze između Vrhovca i Martinovića »ipak bile mnogo jače, negoli su to oni sami iskazali« i da je Vrhovac »zaista bio u intimnim vezama« s opatom-slobodnim zidarom i da »nije ni jednom riječi kušao da pobije iskaz Martinovićev, da je on bio nosilac demokratskih ideja u Hrvatskoj«.

Bogdanov je u svom prilogu nastojao da objasni odnos Martinovića prema našim krajišnicima, kojima je on u svojoj zamisli buduće, federalistički i demokratski uređene, Ugarske dodijelio ulogu braniča njezinih granica, osobito prema Austriji. On smatra, da su za Martinovića bile u tom pogledu »od presudnog utjecaja« dvije akcije krajišnika 1790: njihova predstava ugarsko-hrvatskom saboru, s 13 točaka u kojima je sadržana oštra kritika vojnog režima u Krajini, i neuspjeli pokušaj nekih nižih oficira varaždinsko-križevačke regimente u svibnju iste godine, tada stacionirane u Moravskoj, da se u predstavi banu Ivanu Erdödyju zatraži ukidanje »novog njemačkog vojno-feudalnog sistema«, kakav je uveden 1754. Bogdanov prikazuje te akcije krajišnika prema podacima, koje je H. Marczali iznio u svom djelu: *Az 1790—91. Országgyűlés, II, 1907*, ali se iz Marczalijeva teksta ne vidi, da li se prva od tih akcija doista odnosi na hrvatske krajišnike, niti on navodi koje ime u vezi sa spomenutom predstavkom, na osnovu kojega bi se to moglo sa sigurnošću zaključiti.

Premda je Bogdanov s razlogom upozorio na otpor, koji su krajišnici i poslije neuspjele severinske bune 1755 pružali uvođenju »vojnog feudalizma«, nije ipak dao pouzdan dokaz za svoju tvrdnju, da su upravo spomenute dvije akcije utjecale na Martinovića, toliko, da je on »bio prvi, koji je povjerovao u velike revolucionarne mogućnosti ovog pučkog, demokratskog elementa unutar graničarske vojske, određujući mu krupnu misiju u oružanoj borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje ugnjetenih naroda u Austriji«.

J. Šidak

F. GESTRIN, DRUŽBENI RAZREDI NA SLOVENSKEM IN REFORMACIJA.

Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1951, str. 15—56.

Golemo značenje reformacije za postanak književnosti na narodnom jeziku i razvoj nacionalne svijesti u Slovenaca potpuno je u dosadašnjoj historiografiji potisnulo u pozadinu socijalnu sadržinu toga pokreta. Pisac je u ovoj raspravi, na osnovu obilate građe i literature, pokušao da izloži prije svega ekonomske, a zatim i političke i crkvene prilike, u kojima se reformacija pojavljuje u slovenskim zemljama; da prikaže međusobne odnose i težnje klasa u to doba i da, najzad, odredi stanovište svake pojedine od njih prema reformaciji.

U prilikama, koje su prije svega obilježene krizom velikoga zemljišnog posjeda (od kraja XV. st.) i novim oblicima obrtno proizvodnje u prvim pojavama »ranoga« kapitalizma, osobito zakladom i manufakturom, opreke su se između klasa vrlo zaoštrile. »Stanje« — kaže pisac — koje je nastalo u međusobnom odnosu pojedinih društvenih klasa, lako bismo mogli ukratko označiti riječima, da su klase i slojevi stajali svi protiv svakoga, svaki protiv sviju: plemstvo protiv

podložnika, svećenstva, građanina i zemaljskoga kneza; građanstvo, iako je bilo iznutra diferencirano, protiv plemstva, svećenstva, podložnika i kneza; kmet protiv plemstva, crkve i građanstva; svećenstvo protiv podložnika, građanina i plemstva i najzad vlada protiv plemstva i dijelom građanstva» (29—30). Pritom je, što je osobito karakteristično, pogled osnovnih klasa, s obzirom na pronalaženje izlaza iz krize, bio upravljen natrag u prošlost, iako su se one i u tome mnogo i bitno razlikovale. Upravo je konzervativnost građanstva, koje se — ugroženo od seoskog obrta, zaklada, manufakture, krupnih trgovaca izvana i apsolutističke politike vladara, a materijalno oslabljeno zbog naglog opadanja trgovine s hrvatskim i ugarskim zemljama — zatvaralo u uski krug srednjovjekovnoga gradskog gospodarstva, dovelo do njegova tijesnog povezivanja s plemstvom u reformacijskom pokretu. »Na jednoj ga je strani omogućila opozicija obiju klasa protiv zemaljskoga kneza; na drugoj je strani bila za to povezivanje još važnija činjenica, da su političke težnje staleškoga pokrajinskog partikularizma bile u skladu s gospodarskom koristi našega građanstva... Na to je povezivanje odlučno utjecao također početak revolucionarne borbe slovenskoga kmeta protiv feudalaca već prije početka reformacije.«

Toj je »građansko-plemičkoj« reformaciji, koja je svoj vrhunac postigla 1572 i 1578 (36) i koju je zastupao sam Primož Trubar, sve više utiskivala svoj pečat politička borba između centralne vlasti i plemstva, pa je ona, pod odlučnim utjecajem plemstva, »postala ustvari oruđe staleškoga feudalnog partikularizma« (35). Premda se Trubar nije u svemu povodio za augsburškom vjeroispoviješću, kao službenim učenjem slovenske evangelističke crkve, — pisac napominje, da je bio primoran »skrivati svoje cvinglijanstvo« (34) — on je kao nosilac oficijelne struje istupio i protiv seljačkih buna.

Jedinu opoziciju protiv te »Trubarove struje« unutar građanstva predstavlja flacijanizam, koji se učvrstio osobito u Beljaku, »najvećem središtu tranzitne trgovine u Slovenskoj«, u kome je građanstvo bilo tada najrazvijenije. Kako tih uvjeta nije drugdje bilo u dovoljnoj mjeri, utjecaj se flacijanizma, kao izrazito građanske, radikalne struje, osjetio »samo u ograničenom opsegu« (35).

Treći tabor, u kome su se okupili širi slojevi u gradu i na selu — ta »seljačko-plebejska struja reformacije« (36) — sastojao se od pristaša dviju sekta: anabaptista i »štiftara«, pri čem se potonja ograničila isključivo na selo. Ta se pučka reformacija, međutim, nije u slovenskim zemljama spojila sa seljačkim bunama u jedan jedinstveni pokret, nego je ustvari izrastala iz njihovih poraza. Tako se anabaptizam, sa svojim učenjem o potpunoj društvenoj jednakosti i zajednici dobara, proširio naročito poslije velike bune 1515, a »štiftarstvo«, koje se iživljavalo prije svega u prošćenjima, podizanju crkava na osamljenim mjestima i trapljenju vjernika (odatle također naziv »martrarji« od njem. *martern*, mučiti se) poslije hrvatsko-slovenske bune od 1573. Zbog toga pisac zaključuje, da se čini, »kao da je to bila duhovna borba protiv feudalnog sistema tada, kada je zbog pritiska vladajuće klase zastajala stvarna revolucionarna borba kmetova« (37). Obje sekte, od kojih se prva proširila osobito u Štajerskoj a druga je — kako on tvrdi — zahvatila velik dio seoskog stanovništva na cijelom slovenskom području, bile su izložene žestokim napadajima i od strane službene reformacije.

*

Prikazujući ekonomske prilike, u kojima su se pojavile ideje reformacije u Slovenaca, pisac je, uz ostalo, na više mjesta istakao posljedice opadanja trgovine s hrvatskim zemljama zbog prodiranja Turaka. Gradovi u Kranjskoj i južnoj Štajerskoj već su oko sredine XVI. st. počeli da osiromašuju, pa od toga nije bila

pošteđena ni Ljubljana. A govoreći o utjecaju reformacije na južne Slavene uopće, pisac je dodirnuo i »pokušaje reformacije« u Hrvatskoj, smatrajući da je ona »nesumnjivo bliža ugarskoj, bez obzira na to, što je povezana sa slovenskom u biblijskom zavodu baruna Ungnada, dok taj zavod, dakako, djeluje« (15).

Premda je pisac pojavu reformacije u hrvatskim zemljama s pravom ograničio samo na pokušaje, njegova se tvrdnja, da je ona bila »nesumnjivo bliža ugarskoj« — ako pod tim mislimo kalvinizam —, ne bi mogla u cijelosti održati. Ni danas još, doduše, ne raspolaže hrvatska historiografija potpunim prikazom reformatorskih pokušaja na hrvatskom etničkom području — usprkos zaslužnom radu F. Bučara u tom pravcu —, što znatno otežava donošenje cjelovitog suda, a ni nesumnjivo utvrđeni rezultati znanstvenih istraživanja nisu još uvijek uspjeli da potisnu različite, odavna uvriježene, netočnosti u dosadašnjim, pa i najnovijim, prikazima. Ni pokušaj M. Mirkovića, da u svom »Flaciusu« (1938) prikaže također »hrvatski protestantizam« u cijelosti, nije u tom pogledu donio nikakvu promjenu na bolje.

F. Fancev je sa sigurnošću dokazao (usp. njegov posljednji prilog o tome: Koliko istine ima u prepričavanjima o »hrvatskom protestantizmu«, *Savremeni* XXVII, 1938, str. 493—511 i 728—735), da neke protestantske tiskare Jurja Zrinskog u Nedelišću i zatim u Varaždinu nije uopće bilo, nego da se radilo isključivo o putujućim tiskarima (1574/5 i 1586/7), i da se tom prilikom nisu ondje štampala nikakva protestantska djela, nego, naprotiv »strogo katoličke knjige«; da je župnik Mihajlo Bučić, koji je sastavio neku nesačuvanu kalvinističku knjižicu, osuđen od zagrebačke sinode 8. III. 1574, dakle prije dolaska prvoga putujućeg štampara u Nedelišće, pa se, prema tome, ne mogu te dvije pojave dovesti u međusobnu vezu. Fancev je nadalje dokazao, da rad uraških reformatora nije u banskoj Hrvatskoj imao uspjeha, uz ostalo i zbog toga, »jer su se tübinška izdanja protivila tradicijama pismenosti banske Hrvatske«; da je Nikola Zrinski sigetski izjalovio nade, koje su reformatori isprva u njega polagali i da je, štaviše, neprijateljski prema njima istupio (usp. Fancev, *Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima*, *Hrv. Revija* X, 1937; na potonju je činjenicu svratio pozornost već Bučar, *Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj*, 1913, str. 67, ali je još Vj. Klaić, *Povijest Hrvata* VI/1, s. a., tvrdio, da je Nikola »pogodovao« protestantizmu).

Međutim, uzalud je Fancev nastojao da pojavu reformacije u hrvatskim zemljama prikaže kao potpuno efemernu pojavu, koja gotovo ni ne zavređuje pažnje. Uzalud je, prije svega, pokušavao da obeskrijepi podatke kod suvremenih i kasnijih pisaca o pristajanju Jurja Zrinskog st. uz protestantizam i da dosta brojna i pouzdana svjedočanstva o proširenju protestantizma u Međumurju ili potpuno prešuti ili prikaže bezvrijednima.*

Već je R. Lopašić, uglavnom na osnovu izvorne građe, koju je sam izdao (*Starine JAZU* 17, 19, i osobito, 26), konstatirao, da se protestantizam uvodi »oko Mure i Drave pod zaštitom knezova Zrinskih, tadanjih gospodara Međumurja, a dole niže oko Osieka i na Dunavu pod okriljem turske vlasti, koja je volila protestante, nego li Rimu i Beču vazda sklone katolike« (*Starine* 26, str. 162). Ne može se na-

* O polemici — posljednjoj o tome predmetu do danas — između Fanceva i Bučara 1938, u povodu Mirkovićeve »Flaciusa«, usp. Fancev, *Povodom knjižice »Flacius« od Miše Mirkovića* (*Hrvatski dnevnik* 5. VI. 1938, g. III, br. 743), i Bučar *O reformaciji među Hrvatima*. Odgovor prof. dr. Fanceva (*Obzor* 14. VII. 1938, g. LXXVIII, br. 157). Sam je Fancev smatrao, da se njegov »osvrt« u »Hrv. dnevniku« i »ocjena u »Savremniku« upravo nadopunjuju i u zajednici tek pružaju uvid u »znanost«, na kojoj počiva »hrvatski protestantizam«.

prosto odbaciti pisanje pavlina Josipa Bedekovića iz 1752, ispunjeno mnogim vrlo konkretnim podacima o protukatoličkom držanju Jurja Zrinskoga († 1603), samo zbog toga, što ono pripada mnogo mlađem vremenu. Zagrebački biskup A. Mikulić piše 19. V. 1687 (ne 1587, kako je stalno pisao Bučar!) u jednom pismu, da je knez Juraj, taj »pessimus haereticus«, istjerao iz Međumurja sve (katoličke) svećenike osim pavlina u samostanu sv. Jelene (gdje se nalazila grobnica njegovih preda i gdje je i sam bio sahranjen). A ni suvremenom svjedočanstvu biskupa N. Stjepanića Selničkog iz 1601 ne može se oduzeti vrijednost time, što se — kako to Fancev čini — svede na neki, manje više beznačajan, sukob između svjetovne i crkvene vlasti. Nije Zrinski samo oduzimao crkvi njezine prihode, nego je uklanjao katoličke svećenike i na njihova mjesta dovodio »haereticos concionatores« (usp. Klaić, o. c., VI/1, 64).

Protestantizam su ispovijedali također Jurjevi sinovi Nikola i Juraj ml. Nije se Nikola samo zalagao za slobodu vjeroispovijedanja u hrvatskom saboru — što je i Fancevu poznato — nego je on 1620, u vrijeme Bethlenova protuhabsburškog ustanka, bio na ugarskom saboru izabran za »defensora« protestanata između Dunava i Drave (usp. Šišić, Politika Habsburgovaca..., Rad JAZU 266, 1939, str. 140, bilj. 54).

Takvo držanje Zrinskih, koje su oni napustili najranije tek 1623, vrativši se opet katolicizmu, omogućilo je proširenje nove vjere u najšire slojeve njihovih podanika u Međumurju. Ako je Lopašić mogao da saopći svega jedno pismo iz kruga protestantskih »predikatora« pisano hrvatskim jezikom, i to kao transumpt — iz pera Petra Lukića (1579) —, biskup B. Vinković obraća se još 1641 hrvatskim pismom na bar. Nikolu Mlakovačkoga (Malakoczy), međumurskog vlastelina i srodnika Zrinskih, koji je također posjedovao susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo, nastojeći da ga odvрати od protestantizma. Protestantski predikatori spominju se 1637 u Turnišću, a 1641 i kasnije u Legradu (ovdje naročito u vezi s gradskom posadom). Da se pritom nije radilo o nekim izuzetnim slučajevima, dokazuju podaci kanoničkih vizitacija, koje je upotrebio već Bučar 1900 (u VZA II, str. 207), a koji govore o velikom broju protestanata u selima Podmurju i Selnici.

Sačuvane vijesti ne razlikuju uvijek luterane i kalviniste među tima protestantima — o tome nije načistu ni zagrebački biskup —, ali je nesumnjivo, da se u Međumurju nisu nalazili isključivo kalvinisti. Vizitacijska akta spominju 1660 izričito luterane kao većinu stanovništva u Legradu (usp. R. Horvat, Poviest Međumurja, 1944, str. 84), a i Nikola Zrinski bio je izabran »defensorom« upravo »za luterane«. Prema tome, ne će biti točna misao Lopašićeva, da je protestantizam u tom kraju isključivo djelo kalvinista Bučića, niti se on može objasniti samo kao posljedica mađarskih utjecaja. Luteranstvo pak slavonskih protestanata posvjedočuje, uz ostalo, i sinoda luterskih općina u Tordincima 1551 (usp. E. Ferment-džin u Starinama XXII, str. 28, i Vj. Klaić, o. c. VI/1, str. 58/9).

Pojava protestantizma u drugoj perifernoj oblasti hrvatskog etničkog područja — u Istri, koja možda upućuje prije svega na Veneciju kao ishodište, ne može se, također, ograničiti samo na osamljene bjegunce, koji su u Njemačkoj, uz pomoć domaćih popova, štampali knjige na hrvatskom jeziku i u sva tri pisma radi propagande novog učenja (usp. od novijih priloga M. Breyer, O Istraninu fra Baldu Lupetini, 1936). Ona se, dakako, ne može iscrpiti ni Flaciusovom grandioznom ličnošću, koju je osim svijesti o »ilirskom« porijeklu jedva što drugo spajalo s domovinom. Upravo u Istri i kvarnerskim otocima proširila su se uraška izdanja među popovima-glagoljašima, koji su oskudijevali na potrebnim knjigama (usp. Vj. Štefanić, Knjige krčkih glagoljaša u XVI. stoljeću, Prilozi KJIF XV, 1935), a

do 1579 ima — prema Štefanićevu pisanju (Riječki zbornik, 1954) — i drugih tragova protestantizma na Rijeci i u susjednoj Istri. Štefanić je, štaviše, u prvom od spomenutih priloga objelodanio pismo mletačkog dužda krčkom providuru od 17. XI. 1539, u kome dužd tvrdi, da velik dio Krčana slijedi Luterovu nauku (»vivendo et seguendo gran parte la setta Lutterana«; 3). Tragovi ove pojave, koja je prethodila akciji iz Uracha, opažaju se i poslije 1542, kada je vlastima najzad uspjelo da je s pomoću inkvizicije potisnu. »I tako su — kaže Štefanić — krčki otočani doduše ostali u krilu katoličke crkve, ali protestantska propaganda je i dalje izbijala na površinu ispoljavajući se u nekoj pasivnoj rezistenciji prema biskupu i u pojedinačnim slučajevima otvorenog pristajanja uz reformatorsko učenje. Bez sumnje treba reformatorskoj agitaciji zahvaliti i onu pasivnost i otpornost u plaćanju desetina koja se javlja kroz cijelo XVI. stoljeće na otoku Krku...« (Str. 4.)

Premda je u to vrijeme kraj oko Metlike na rijeci Kupi već odavna pripadao Kranjskoj, on je po etničkoj pripadnosti svoga stanovništva bio još uvijek hrvatski, pa je upravo Metlika, s Grgurom Vlahovićem († 1581) kao svojim »prikaznikom«, bila u 2. polovici XVI. st. jedno od najjačih središta protestantske propagande među Hrvatima uopće.

Ne može se najzad mimoći ni činjenica, da je nekih utjecaja protestantizma bilo i u Dalmaciji, na teritoriju splitske nadbiskupije. U vremenu od 1548 do 1583 G. Novak (Hereza Agostina Capogrossa, Kosov zbornik, 1952/3) naišao je u aktima mletačke inkvizicije na 29 slučajeva istrage zbog pristajanja uz protestantizam u Dalmaciji, a u vezi s djelatnošću Mark-Antuna de Dominis spominju se i 1618/20 Splitski iz viših slojeva, koji su, kao i Capogrosso, bili — po riječima Novaka — »taknuti« reformatorskim idejama.

Svi ti podaci, koji su ovdje samo nabačeni pod utiskom Gestrinove rasprave, upućuju na potrebu, da se pojava protestantizma u hrvatskim zemljama — pa i u onima, koje su u XVI. i XVII. st. bile pod vlašću Turaka — u cijelosti ponovo prouči i monografijski obradi. Taj će pokušaj biti nesumnjivo koristan i u tom slučaju, ako zbog nedovoljne građe i ograničenosti same pojave ne će moći slijediti zanimljiv primjer Gestrinove ekonomsko-društvene analize.

Protestantizam je tek u nekim hrvatskim krajevima mogao prodrijeti dublje u široke narodne slojeve. Međutim, ako izuzmemo otok Krk — a o prilikama ondje nismo dovoljno obaviješteni —, upada u oči značajna činjenica, da je i u onim krajevima, gdje se protestantizam nije ograničio samo na pojedince (Medumurje, slavonska Podravina), bilo za njegovo učvršćenje i proširenje odlučno prije svega držanje plemstva ili svećenstva. Tek u Metlici i gradovima na istarskom i dalmatinskom primorju ukorijenio se protestantizam ponešto među građanstvom, ali se njegovo težište — kako se po svemu čini — nije ni tu nalazilo u gradskom puku. Protestantizam pak, koji se dosta uporno održavao u Vojnoj Krajini, s njezinim posadama iz austrijskih zemalja, bio je više-manje izolirana pojava, koja je u hrvatskoj sredini ostavila samo neznatne tragove.

J. Šidak

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VII.

1954

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik
JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

